

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
БУЗУНКО Олени Анатоліївни
на тему: «Судовий захист екологічних прав в Україні»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії в галузі 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження

Проблематика екологічних прав людини і громадянина, їх гарантій та способів захисту не втрачає своєї актуальності протягом усіх років незалежного державного будівництва в Україні. Вона червоною ниткою проходить через політико-правові документи як загальнополітичного і соціально-економічного характеру, так і через спеціальні екологічні програмні, стратегічні настанови та правові акти. Так, *Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року*, затвердженими Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII, забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування визначено серед найважливіших стратегічних цілей державної екологічної політики нашої держави.

Відповідно до статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. А відомо, що судовий спосіб відшкодування такої шкоди серед інших є найбільш дієвим, хоча до цього часу недостатньо застосовуваним на практиці, значною мірою із-за теоретичної неопрацьованості деяких аспектів реалізації відповідної правової можливості. Це суттєво підвищує актуальність теоретико-правового дослідження питань судового захисту екологічних прав.

Актуальність відповідної проблематики для вітчизняних правознавців пов'язана також із тим, що Україна однією з перших стала Стороною Конвенції «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» (Орхус, 25.06. 1998, ратифікована Україною 06.07. 1999). Шлях, який пройшла наша держава після Орхусу в гарантуванні одного з ключових прав, регламентованих Конвенцією, а саме права громадян на доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, дозволяє зробити певні узагальнення, проаналізувати як досягнення, так і слабкі місця застосування необхідних механізмів відповідного судового захисту для того, щоб надати рекомендації щодо підвищення ефективності реалізації відповідного права. Усе це підвищує актуальність поданої дисертації.

Нарешті, злободенність проблематики захисту екологічних прав громадян на порядок посилилась у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України. Результатом майже десятирічної війни, що ведеться на нашій території, а особливо – широкомасштабного вторгнення з лютого 2022 р. став прогресуючий екоцид, знищення природи України, проблеми з забезпеченням екологічної безпеки населення: якості атмосферного повітря, питної води, деградації ґрунтів, перешкод в доступі до екологічно безпечних харчових продуктів, ядерна небезпека та ін. Все це має спонукати до пошуку нових чи оновлених механізмів доступу людей в Україні до національного та міжнародного правосуддя з екологічних питань, що є додатковим чинником визнання актуальності проблематики, що досліджується в дисертації Бузунко О.А.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна та достовірність

Не можна стверджувати, що сфера судового захисту екологічних прав не входила до предмету попередніх досліджень правознавців екологічного

профілю. Протягом останніх десятиліть до цієї проблематики під різними кутами зору зверталось чимало як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. А в 2012 р. була захищена кандидатська дисертація К.В. Медведєвим на тему: «Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту», що є дотичною до сфери рецензованого дослідження. Важливо в цьому зв'язку зазначити, що у дисертації Бузунко О.А., як вбачається, відсутні запозичення матеріалів цієї дисертації, з моменту написання та захисту якої минуло більше 10 років, змінились пріоритети дослідження, з'явилась нова практика реалізації відповідного суб'єктивного права громадян, а також нові особливості гарантування з боку держави екологічних прав громадян, зокрема права доступу до екологічної інформації. Аналізована робота інакше структурована, а положення, що виносяться на захист, є оригінальними. Дисертаційне дослідження є спробою комплексного підходу до проблеми судового захисту екологічних прав в Україні: розглядаються особливості його змісту та сутності, розкривається специфіка захисту екологічних прав судами різної юрисдикції, здійснюється правова характеристика цієї форми захисту екологічних прав та перспектив її розвитку з урахуванням сучасних світових тенденцій, що дає підстави для висновків щодо шляхів удосконалення правового регулювання у цій сфері та підвищення його ефективності.

Більшість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є належним чином обґрунтованими і достовірними, що дозволило Бузунко О.А. досягнути мети дослідження та виконати поставлені завдання.

Підтримую пропозицію дисертантки щодо доповнення принципів судового захисту екологічних прав шляхом включення до них принципу майнової відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за

завдану екологічну шкоду та принцип усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя.

Розгляд екологічних спорів у судах має суттєву специфіку, що не повною мірою враховується процесуальним законодавством. Це, зокрема, стосується передбаченою Орхуською конвенцією можливістю звернення до суду в якості самостійного суб'єкта заінтересованої громадськості. В цій частині підтримую пропозицію здобувачки щодо внесення відповідних змін до Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, де б для відповідної категорії справ громадськість в розумінні Орхуської конвенції була передбачена як суб'єкт звернення до суду (стор. 92-93 дисертації).

Здобувачка підтримує і розвиває позицію, яка вже неодноразово висловлювалась в спеціальній еколого-правовій літературі щодо доцільності створення в Україні спеціалізованих екологічних судів на рівні областей з відповідним реформуванням законодавства про судоустрій та оновленням процесуального законодавства, удосконаленням засад діяльності судів (підрозділ 3.2 дисертації). Така позиція є слушною, особлива з точки зору суттєвої специфіки справ відповідної категорії та складності їх доведення та розгляду. Водночас вона гідна серйозної уваги та опрацювання в контексті співвідношення потреб і можливостей вітчизняного судочинства та часових перспектив реалізації відповідної ідеї.

У частині наукової новизни відзначу також виявлені дисертанткою недоліки відшкодування майнової шкоди, заподіяної екологічним адміністративним правопорушенням. Доведено, що питання про відшкодування майнової екологічної шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням повинно вирішуватися судами одночасно з вирішенням

питання про наявність в діях особи складу адміністративного правопорушення.

Практичне значення для вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство матимуть також висновки Бузунко О.А. щодо необхідності віднесення деякими нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення суб'єктом екологічного адміністративного правопорушення громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, що в правозастосовній діяльності подекуди призводить до незастосування адміністративного стягнення до таких осіб (стор. 101 дисертації). Слушною вважаю також пропозицію про стягнення судами майнової шкоди, заподіяної екологічним адміністративним правопорушенням, одночасно з прийняттям рішення про притягнення винної особи до відповідальності, незалежно від розміру самої шкоди та суб'єкта, якому вона заподіяна (стор. 102-106 дисертації).

Цікавою та гідною подальшого розвитку є пропозиція здобувачки щодо запровадження нових принципів здійснення судового захисту екологічних прав, а саме: усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя шляхом звільнення від сплати судового збору громадськості, яка звертається до суду з питань, що стосуються довкілля (стор. 62-70, 72 дисертації).

Дисертанткою використаний значний обсяг наукових та нормативних джерел не лише екологічного права, а й інших дотичних до тематики судового захисту екологічних прав галузей: конституційного, екологічного, адміністративного, цивільного, господарського, кримінального, процесуального, міжнародного (всього 282 джерела). В роботі присутня достатня емпірична база, що ілюструє практику застосування судами різної юрисдикції механізмів судового захисту екологічних прав і підсилює значення теоретичних висновків дисертації. Особливо відзначаю позитив використання в дослідженні практики Європейського суду з прав людини.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами

Як слідує зі Вступу до дисертації, робота здійснена відповідно до наукового плану кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою: «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (державна реєстрація № 0119U100830), де автором проведено дослідження особливостей судового захисту екологічних прав в Україні й запропоновано шляхи його удосконалення.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності

Для досягнення мети дослідження та виконання поставлених в дисертації завдань здобувачка продемонструвала оволодіння методологією наукового дослідження. У роботі використано як загальнофілософський (діалектичний), так і загальнонаукові (формально-логічний, системно-структурний, аналізу і синтезу) та спеціальні юридичні (історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий) методи наукового пізнання, що сприяло всебічному опрацюванню предмету дослідження та досягненню достовірних результатів.

Практичне значення одержаних результатів

Дисертаційна робота має практичне значення, оскільки її висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

1) у наукових дослідженнях – в процесі аналізу особливостей судового захисту екологічних прав в Україні та в інших державах;

2) у сфері правотворчості – при розробленні нових і вдосконаленні існуючих норм законодавства України, що регулюють відносини щодо судового захисту екологічних прав;

3) у сфері правозастосування – для підвищення ефективності діяльності судів різних рівнів у сфері захисту екологічних прав в Україні;

4) у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Екологічне право», «Право екологічної безпеки», та інших, а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін.

Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ступінь апробації дисертаційної роботи

Висвітлення наукових результатів дисертації в публікаціях авторки відповідають пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44. Основні положення та висновки дисертації відображено в 12 наукових працях (одна з них – у співавторстві), серед яких 4 статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 2 статті – у наукових виданнях інших держав (одна з них – у співавторстві), 5 тез наукових доповідей. **Особистий внесок здобувача у статті, опубліковані в співавторстві з науковим керівником Красновою Ю.А., обґрунтований** (стор. 19-20 дисертації).

Дисертація є належним чином апробованою: теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, доповідалися й обговорювалися на 5 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Оформлення дисертації. Дисертація оформлена відповідно до нормативних вимог з дотриманням вимог щодо системного викладення

матеріалу. Робота написана державною мовою, науковим, літературним стилем. Текст дисертації переважно позбавлений граматичних та орфографічних помилок, а також технічних недоліків. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації дисертації в цілому характеризуються послідовністю, логічністю та завершеністю.

Позитивно в цілому оцінюючи науковий рівень дисертаційної роботи Бузунко О.А., її новизну, комплексність охоплення різнобічних аспектів відповідної проблематики, обґрунтованість висновків і пропозицій, водночас слід вказати на *деякі упуцнення та недоопрацювання, надати певні орієнтири до подальших досліджень з обраної проблематики.*

1. Вважаю, що сформульована в дисертації мета дослідження, що обмежена удосконаленням *правового регулювання* судового захисту екологічних прав, є вужчою, ніж її завдання і зміст дослідження, оскільки в ній не враховані аспекти правореалізації, яким приділяється значна увага в тексті роботи.

2. Вивчення змісту дисертації дає підстави для висновку, що здобувачка не цілком визначилась з предметом і сферою дослідження, що охоплюється концептом «екологічні права». Саме тому за текстом роботи здійснюється аналіз всього комплексу екологічних правовідносин, які підлягають судовому захисту в Україні, незалежно від того, наноситься шкода екологічним правам фізичних осіб, як це передбачено статтею 50 Конституції України (як права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також права вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також права на її поширення) та в більш широкому контексті – статтею 9 розділу II Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», чи державі/територіальній громаді, навіть якщо при цьому екологічні права особи не зачіпаються.

3. Однією з нормотворчих пропозицій дисертації є розроблення та прийняття Методики відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю громадян, включаючи й питання екологічної шкоди. Вважаю непродуктивним методичне поєднання відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян внаслідок кримінальних правопорушень, передбачених Розділом II КК України «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», з методикою відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, оскільки останні мають суттєву специфіку і потребують окремого регулювання.

4. Право на відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями життю і здоров'ю фізичних осіб, є одним з основоположних конституційних екологічних прав особи. Водночас це право є одним з найбільш складних як у доведенні до суду, так і в судовому захисті. Саме тому і судова практика в справах цієї категорії є мізерною, хоча потреба у відповідному захисті щорічно зростає. На жаль, і в рецензованій дисертації авторська концепція щодо правових підходів до судового захисту справ відповідної категорії не знайшла адекватного висвітлення.

5. З 2014 р. Україна живе в умовах збройної агресії РФ, що набула форми повномасштабної війни з лютого 2022 р. Крім величезних гуманітарних, економічних, соціальних та інших втрат, це вторгнення спричинило і продовжує спричиняти безпрецедентну екологічну шкоду. При цьому збитків зазнають не лише самі природні екосистеми, а й населення України, чії екологічні права брутально порушуються. Все це викликало до життя пошук нових підходів до визначення екологічної шкоди, що спричинена збройною агресією України, напрацюванням нових методик її обчислення, способів фіксації, верифікації, використання в якості доказів у національному та міжнародному судочинстві. На жаль, цим питанням в дисертації присвячена недостатня увага (стор. 77-78, 87, 114-

117, 165 дисертації), хоча це можна частково виправдати строками підготовки дисертаційних робіт та їх доведення до стадії захисту.

6. Незважаючи на те, що в дисертації в основному дотримані вимоги щодо оформлення, слід звернути увагу на деякі неточності. Зокрема, при посиланні в тексті на статті в енциклопедіях чи на розділи в колективних монографіях чи збірниках, варто вказувати авторів конкретних статей чи розділів, а не тільки відповідальних редакторів тих чи інших видань (стор. 51, 57 та інші).

На стор. 103 дисертації міститься слушна пропозиція щодо внесення змін до ст. 40 КУпАП в частині забезпечення можливості одночасного вирішення питання про притягнення особи до адміністративної відповідальності та стягнення збитків, заподіяних державі вчиненням такого правопорушення. При цьому в пропонованій редакції змін йдеться про звернення до такого органу як *адміністративна комісія*. Натомість зазначимо, що відповідні комісії фактично вже давно перестали існувати, а завершальний формальний акорд їх існуванню було надано законодавством (див. Закон України «Про дерадянізацію законодавства України від 21 квітня 2022 року № 2215-ІХ «», п. 150 додатку 2).

Загальний висновок

Дисертація **Бузунко Олени** на тему: «**Судовий захист екологічних прав в Україні**» за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх науковою обґрунтованістю, повнотою викладення наукових позицій в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставлених завдань та володіння методологією наукової діяльності відповідає вимогам, які висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Рецензована робота відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня

доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – **Бузунко Олена Анатоліївна** заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

в.о. завідувача відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
докторка юридичних наук, професорка,
акад. НАПрН України

Н.Р. МАЛИШЕВА

